

III. Z ŻYCIA NAUKOWEGO

DOI: 10.17951/et.2016.28.323

Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Wojciech Chlebda

RAPORT Z REALIZACJI PROJEKTU *METODY ANALIZY
JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA W KONTEKŚCIE BADAŃ
PORÓWNAWCZYCH*

Grant na realizację projektu o nazwie *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* zarejestrowany jako NPRH 0132/NPRH2/H12/81/2012 został przyznany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego na lata 2012–2015 Jerzemu Bartmińskiemu zatrudnionemu w Instytucie Sławistyki PAN w Warszawie. Kierownikiem grantu był prof. Jerzy Bartmiński, współwykonawcami dr Iwona Bielińska-Gardziel (pełniąca też funkcję sekretarza) i prof. Wojciech Chlebda. Celem grantu było wypracowanie narzędzi pojęciowych służących analizie i opisowi językowego obrazu świata, a w szczególności: 1) opracowanie sposobów definiowania znaczeń ze szczególnym uwzględnieniem przydatności definicji kognitywnej; 2) operacjonalizacja terminów *koncept*, *pojęcie*, *wyobrażenie*, *stereotyp*; 3) określenie miejsca analiz etymologicznych w rekonstrukcji JOS; 4) sprawdzenie przydatności różnego typu ankiet do rekonstrukcji JOS; 5) sprawdzenie możliwości wykorzystania korpusów językowych i indywidualnych (autorskich) tekstów.

Wszystkie te zadania miały zostać przetestowane na materiale nazw wartości w różnych językach Słowian i ich sąsiadów. Wybrano do opracowania – w nawiązaniu do wcześniejszych sugestii rady naukowej Konwersatorium EUROJOS – hasła: DOM, EUROPA, PRACA, WOLNOŚĆ i HONOR. Do zadań w ramach grantu wpisano też „opracowanie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* na materiale wybranych języków”¹.

Do współpracy zostali zaproszeni uczestnicy konwersatorium EUROJOS² oraz członkowie dwu komisji etnolingwistycznych – krajowej (przy Komitecie Językoznawstwa PAN) i międzynarodowej (przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów). Łącznie w pracach grantowych wzięło udział 76 osób z 16 krajów, opracowania do LASiS złożyło 57 osób.

¹ Według formuły zawartej w umowie chodzić miało tylko o „zredagowane tomy w postaci wydruku komputerowego, przekazane do recenzji wydawniczej”. Wydanie *Leksykonu* nie było już objęte umową grantową.

² O konwersatorium EUROJOS zob. artykuł J. Bartmińskiego i I. Bielińskiej-Gardziel *15 lat Konwersatorium EUROJOS* (w tym tomie „E”).

Ze środków grantu sfinansowano 2 konferencje, 3 spotkania warsztatowe oraz (częściowo) panel etnolingwistyczny na XV Międzynarodowym Kongresie Słowistów (Mińsk, IX 2013). Były to:

1. Konferencja EUROJOS VII (Puławy, 24–25 VI 2013) „Teoria językowego obrazu świata i metody jego rekonstrukcji. Problem eksplikacji wartości” została zorganizowana wspólnie z Instytutem Filologii Polskiej UMCS. Konferencja dotyczyła m.in. sposobu budowania definicji leksykograficznych, rozumienia terminów: *koncept*, *pojęcie*, *stereotyp* oraz problemu profilowania pojęć³. Z konferencją połączono warsztaty (26–27 VI 2013) poświęcone uzgodnieniom dotyczącym przygotowania i przeprowadzenia ankiet. W konferencji oraz w warsztatach uczestniczyło łącznie 46 osób z 9 krajów; przedstawiono 29 referatów.
2. Warsztaty EUROJOS VIII (Puławy, 8–10 XII 2013) poświęcono uzgodnieniom metodologicznym dotyczącym korzystania z baz tekstów i sposobom budowania artykułów hasłowych (porównywano makiety hasel). Uczestniczyło w nich 28 osób z 7 krajów, przedstawiono 29 referatów⁴.
3. Warsztaty EUROJOS IX (Puławy, 20–22 III 2014) poświęcono problemom profilowania oraz prezentacji makiet artykułów hasłowych 5 opracowywanych konceptów. Uczestniczyło w nich 26 osób z 6 krajów⁵.
4. Na konferencji EUROJOS X (Puławy, 20–23 XI 2014) prezentowano finalne wersje semantycznych analiz wybranych konceptów (z uwzględnieniem profilowania). Uczestniczyło w nich łącznie 49 osób z 11 krajów, przedstawiono 35 referatów⁶.

Owoce odbytych spotkań, warsztatów i dyskusji jest seria publikacji. Na łamach rocznika „Etnolingwistyka” (tomy 24–26; 2013–2015) opublikowano artykuły o HONORZE/CZCI, EUROPIE, PRACY, DOMU, RADOŚCI i BIEDZIE (niektóre nie były finansowane z grantu, lecz pozostawały z nim w związku tematycznym). Kilka rozpraw ukazało się w dwóch tomach lubelskiej „czerwonej serii” pod nagłówkiem *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*⁷.

Jeśli idzie o *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, udało się opublikować tom 1. *DOM* (red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, Lu-

³ Istotne znaczenie dla prac zespołu miały szczególnie dwa referaty (opublikowane w kolejności jako teksty): Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2014, s. 71–102) oraz Niny Gryshkovej, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych* (w tym samym tomie, s. 21–50).

⁴ Zob. sprawozdanie I. Bielińskiej-Gardziel i J. Szadury w „E” 26 (2014).

⁵ Zob. sprawozdanie I. Bielińskiej-Gardziel z EUROJOS VII, VIII i IX w „E” 26 (2014).

⁶ Zob. sprawozdanie Ałły Kożynowej w „E” 27 (2015).

⁷ *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 2. Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2014.

blin 2015) oraz poważnie zaawansować przygotowanie kolejnych 4 tomów: t. 2. *EUROPA* (red. Wojciech Chlebda), t. 3. *PRACA* (red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska), t. 4. *WOLNOŚĆ* (red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński), 5. *HONOR* (red. Dejan Ajdaczić, Petar Sotirov).

W pracach nad *Leksykonem* uczestniczył międzynarodowy zespół językoznawców z wszystkich bez mała krajów słowiańskich (bez Macedonii i Słowenii) i niektórych pozasłowiańskich, w sumie 57 osób.

Uczestnicy, akceptując założenia definicji kognitywnej, stosowali ją do analizy i sposobu przedstawiania wyników w zróżnicowany sposób. Udało się uzgodnić rozumienie terminów *leksem*, *znaczenie leksykalne*, *pojęcie* i *koncept* (tj. pojęcie wzbogacone konotacjami kulturowymi, wyobrażenie, stereotyp w sensie Putnamowskim), wszyscy autorzy uznali też, że szczególną przydatność dla rekonstrukcji JOS mają analizy etymologiczne nazw. Pokazano przydatność metod eksperymentalnych (ankiet otwartych) do rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu świata; potwierdzono przydatność korpusów językowych i potrzebę sięgania do tekstów indywidualnych (autorskich). Jednak założenie, że porównanie skupi się na tym, co w poszczególnych językach w najszerszym zakresie jest wspólne (a jest to potoczna, standardowa odmiana języka), okazało się zbyt restryktywne, bowiem wiele relevantnych kulturowo informacji o dużej wyrazistości udawało się wydobyć z tekstów poetyckich.

Ankiety oparte w zamierzeniu na jednym wspólnym pytaniu „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?” niektórzy autorzy uznali za niewystarczające, w związku z czym wzbogacali je dodatkowymi pytaniami oraz testami skojarzeniowymi. Wątpliwości pojawiły się w związku z użyciem w pytaniu modyfikatora „prawdziwy”, który miał służyć ukierunkowaniu odpowiedzi na stronę wyobrażeniową („Jak postrzegasz i konceptualizujesz X-a?”), a nie stronę przedmiotową („Jaki jest X?”), chodziło bowiem o uzyskanie zróżnicowanych narodowo stereotypów (tj. subiektywnych wyobrażeń) Europy, domu, honoru itd., a nie opisów encyklopedycznych. Wyniki ankiet są w artykułach przywoływane tylko w wersji syntetycznej, ich dokładniejsze omówienie przesunięto do osobnego tomu pt. *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, który ukaże się pod redakcją Iwony Bielińskiej-Gardziel, Małgorzaty Brzozowskiej i Beaty Żywickiej.

Największe trudności powstały w związku z próbami profilowania wyobrażeń bazowych. Znane z gramatyki kognitywnej pojęcie „profilowania”⁸ większość autorów starała się stosować w zmodyfikowanej wersji proponowanej przez badaczy lubelskich⁹. Nie udało się jednak osiągnąć w tym zakresie pełnego porozumienia i kwestia ta wymaga osobnej analizy.

⁸ Por. Ronald Langacker, *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, Kraków 2009, s. 100 i nast.

⁹ Por.: Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] Bartmiński J., Tokarski R. (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin 1998, s. 211–224; Małgorzata Brzozowska, *Profilowanie a nominacja i etymologia*, [w:] Bartmiński J., Tokarski R. (red.), 1998, s. 249–258; Urszula Majer-Baranowska, *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*, „E” 16, 2004, s. 85–109; Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” 2015, nr 1, s. 30–44.

Jakie perspektywy „komparacji” otwierają opracowane paralelnie językowo-kulturowe obrazy wybranych pojęć? Możliwa jest konfrontacja i komparacja wielokierunkowa, każdego języka z każdym, z wielu punktów widzenia, pod wybranymi względami (aspektami). Możliwe jest też podejmowanie prób syntezy w kategoriach kulturowych i ściśle lingwistycznych, przez odniesienie do systemu językowego – jak to proponowała na jednym ze spotkań Swietłana Tołstojowa¹⁰. Przede wszystkim jednak otwarto możliwość efektywnego „poszukiwania jedności w wielości”. Taki cel nadrzędny przyświeca podejmowanym badaniom porównawczym.

¹⁰ Zob. jej wypowiedź opublikowaną w tomie *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 2. Wokół europejskiej aksjofery*, Lublin, 2014, s. 262–265. Postulat S. Tołstojowej podjął autor wstępu do tomu *Dom* (2015) w artykule pt. *Dom – koncept uniwersalny i specyficzny kulturowo*.